

Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
MACIEJA SZPUNARA
przedstawiona w dniu 3 września 2020 r.¹

Sprawa C-485/19

LH
przeciwko
PROFI CREDIT Slovakia s.r.o.

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Krajský súd v Prešove (sąd okręgowy w Preszowie, Słowacja)]

Odesłanie prejudycjalne – Dyrektywa 93/13/EWG – Dyrektywa 2008/48/WE –
Ochrona konsumentów – Umowy o kredyt konsumencki – Bezpodstawne wzbogacenie kredytodawcy
w wyniku zapłaty na podstawie niezgodnego z prawem warunku umownego –
Obowiązek udowodnienia umyślnego charakteru bezpodstawnego wzbogacenia się kredytodawcy –
Ciężar dowodu spoczywający na konsumencie – Wymogi dotyczące informacji, które należy wskazać
w umowie – Uchylenie niektórych wymogów w oparciu o orzecznictwo Trybunału – Spoczywający na
sądzie krajowym obowiązek dokonywania wykładni przepisów krajowych w dawnym brzmieniu zgodnie
z orzecznictwem Trybunału

I. Wprowadzenie

1. Do Trybunału zwrócono się ostatnio z szeregiem odesłań prejudycjalnych dotyczących ograniczenia w czasie ochrony zagwarantowanej konsumentom przez prawo Unii². Trybunał, który wyjaśnił już pewne aspekty dotyczące stwierdzenia naruszenia praw konsumentów oraz konsekwencji, jakie należy stąd wyciągnąć, ma teraz orzec w kwestiach związanych z powództwami, których celem jest naprawienie skutków naruszenia tych praw.
2. Niniejsze odesłanie prejudycjalne wpisuje się w tę linię orzeczniczą. W czterech z sześciu pytań prejudycjalnych sąd odsyłający zwraca się bowiem do Trybunału o udzielenie wyjaśnień w celu umożliwienia mu wydania orzeczenia w przedmiocie zgodności z prawem Unii systemu przedawnienia mającego zastosowanie, zgodnie z prawem słowackim, do powództw konsumentów.
3. Zgodnie z wnioskiem Trybunału niniejsza opinia ograniczy się do analizy dwóch pierwszych pytań prejudycjalnych. W pytaniach tych sąd odsyłający zastanawia się nad zgodnością z prawem Unii przepisów krajowych, które przewidują, w pierwszej kolejności, trzyletni termin przedawnienia, liczony od chwili bezpodstawnego wzbogacenia, a w drugiej kolejności, dziesięcioletni termin przedawnienia, który ma jednak zastosowanie tylko wtedy, gdy konsument udowodni umyślny charakter bezpodstawnego wzbogacenia.

¹ Język oryginału: francuski.

² Zobacz moja opinia w sprawach połączonych Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181). Zobacz także wyrok z dnia 16 lipca 2020 r., Caixabank i Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (C-224/19 i C-259/19, EU:C:2020:578).

II. Ramy prawne

A. Prawo Unii

1. Dyrektywa 93/13/EWG

4. Zgodnie z brzmieniem art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13/EWG³:

„Państwa członkowskie stanowią, że na mocy prawa krajowego nieuczciwe warunki w umowach zawieranych przez sprzedawców lub dostawców [przedsiębiorców] z konsumentami nie będą wiążące dla konsumenta, a umowa w pozostałej części będzie nadal obowiązywała strony, jeżeli jest to możliwe po wyłączeniu z niej nieuczciwych warunków”.

2. Dyrektywa 2008/48/WE

5. Dyrektywa 2008/48/WE⁴ ma na celu, zgodnie z brzmieniem jej art. 1, harmonizację niektórych aspektów przepisów ustawowych, wykonawczych i procedur administracyjnych państw członkowskich dotyczących umów o kredyt konsumencki.

6. Artykuł 3 lit. i) dyrektywy 2008/48 definiuje pojęcie „rzeczywistej rocznej stopy oprocentowania” (RRSO) jako „całkowity koszt kredytu ponoszony przez konsumenta, wyrażony jako wartość procentowa całkowitej kwoty kredytu w stosunku rocznym, w odpowiednich przypadkach, wraz z kosztami, o których mowa w art. 19 ust. 2”.

7. Artykuł 10 dyrektywy 2008/48, zatytułowany „Informacje zamieszczane w umowach o kredyt”, stanowi w ust. 2:

„W umowie o kredyt w sposób jasny i zwięzły określa się:

[...]

- g) [RRSO] i całkowitą kwotę do zapłaty przez konsumenta, obliczone w chwili zawierania umowy o kredyt; podawane są wszystkie założenia przyjęte do obliczenia tej stopy;
- h) kwotę, liczbę i częstotliwość płatności, jakich ma dokonać konsument, oraz, w stosownych przypadkach, kolejność, w jakiej płatności będą zaliczane na poczet spłaty różnych należnych sald, dla których stosuje się różne stopy oprocentowania kredytu;
- i) w przypadku gdy ma miejsce spłata kapitału w ramach umowy o kredyt na czas określony, prawo konsumenta do otrzymywania, na wniosek i bez opłat, w każdym czasie przez cały okres obowiązywania umowy o kredyt, zestawienia w formie tabeli spłat.

³ Dyrektywy Rady z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29; sprostowania: Dz.U. 2016, L 276, s. 17; Dz.U. 2018, L 155, s. 35).

⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylająca dyrektywę Rady 87/102/EWG (Dz.U. 2008, L 133, s. 66).

Tabela spłat wskazuje należne płatności oraz okresy i warunki zapłaty takich kwot; poszczególne spłaty przedstawione są w tabeli w rozbiciu na mniejsze elementy w celu uwidocznienia spłaty kapitału, odsetek wyliczonych na podstawie stopy oprocentowania kredytu i, w stosownych przypadkach, kosztów dodatkowych; w przypadku gdy stopa oprocentowania nie jest stała lub gdy koszty dodatkowe mogą ulegać zmianie na mocy umowy o kredyt, tabela spłat zawiera jasne i zwięzłe wskazanie, że dane liczbowe zawarte w tabeli zachowują ważność wyłącznie do następnej zmiany stopy oprocentowania kredytu lub dodatkowych kosztów, zgodnie z umową o kredyt;

[...]”.

B. Prawo słowackie

8. Zgodnie z brzmieniem § 53 ust. 1 Občiansky zákonník (kodeksu cywilnego) zawarte w umowie konsumenckiej nieuczciwe postanowienia są pozbawione mocy prawnej.

9. Zgodnie z § 107 tego kodeksu:

„1) Prawo do zwrotu korzyści uzyskanej w drodze bezpodstawnego wzbogacenia ulega przedawnieniu po upływie dwóch lat od chwili, gdy poszkodowany dowiedział się o bezpodstawnym wzbogaceniu i osobie, która wzbogaciła się jego kosztem.

2) Prawo do zwrotu korzyści uzyskanej w drodze bezpodstawnego wzbogacenia ulega przedawnieniu najpóźniej po upływie trzech lat albo, w przypadku umyślnego bezpodstawnego wzbogacenia, po upływie dziesięciu lat, licząc od dnia, w którym bezpodstawne wzbogacenie nastąpiło.

[...]”.

10. Paragraf 451 ust. 2 tego kodeksu definiuje „bezpodstawne wzbogacenie” jako „korzyść majątkową uzyskaną w drodze świadczenia pozbawionego podstawy prawnej, świadczenia opierającego się na nieważnej czynności prawnej lub świadczenia opartego na podstawie prawnej, która przestała istnieć, oraz korzyść majątkową pochodzącą z nieuczciwych źródeł”.

11. Zákon č. 129/2010 Z.z. o spotrebitel'ských úveroch a o iných úveroch a pôžičkách pre spotrebitel'ov a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ustawa nr 129/2010 w sprawie kredytów konsumenckich i innych kredytów i pożyczek udzielanych konsumentom oraz w sprawie zmiany niektórych innych ustaw, zwana dalej „ustawą nr 129/2010”), w brzmieniu mającym zastosowanie do sporu w postępowaniu głównym, ma na celu transpozycję dyrektywy 2008/48 do prawa słowackiego.

12. Zgodnie z § 11 ust. 1 ustawy nr 129/2010 kredyt konsumencki „uważa się za wolny od odsetek i opłat”, jeżeli dotycząca go umowa nie zawiera elementów wymaganych, między innymi, w § 9 ust. 2 lit. a)–k) tej ustawy lub nie określa prawidłowo RRSO, ze szkodą dla konsumenta.

III. Okoliczności faktyczne w postępowaniu głównym, postępowanie przed Trybunałem i pytania prejudycjalne

13. W 2011 r. powód w postępowaniu głównym i instytucja kredytowa PROFÍ CREDIT Slovakia s.r.o. zawarli umowę o kredyt konsumencki na kwotę 1500 EUR.

14. Po spłacie całości kredytu, czyli 3698,40 EUR, powód w postępowaniu głównym został poinformowany przez prawnika w lutym 2017 r., że postanowienie umowy dotyczące opłaty za odroczenie miało charakter nieuczciwy, a przekazane mu informacje dotyczące RRSO były błędne.

15. W maju 2017 r. powód w postępowaniu głównym wytoczył powództwo o zwrot nienależnie pobranych opłat. Na swoją obronę PROFI CREDIT Slovakia podniósł przedawnienie prawa zainteresowanego do dochodzenia roszczeń.

16. Sąd odsyłający, do którego wniesiono apelację⁵, uważa, że pewne okoliczności wskazują, iż rozpatrywana umowa o kredyt może być sprzeczna pod różnymi względami z przepisami prawa Unii mającymi zastosowanie do kredytu konsumenckiego⁶.

17. Pierwsza z tych okoliczności polega na tym, że zgodnie ze sporną umową PROFI CREDIT Slovakia mógł już w pierwszym dniu stosunku umownego pobrać opłatę w wysokości 367,49 EUR za umożliwienie konsumentowi uzyskania w przyszłości odroczenia spłaty kredytu. Ze względu na zastosowanie tej opłaty powód w postępowaniu głównym otrzymał nie uzgodnioną kwotę 1500 EUR, lecz kwotę salda w wysokości 1132,51 EUR, czyli obniżoną o 24%, chociaż nie było pewne, czy konsument ten skorzysta z odpłatnej możliwości odroczenia spłaty. Sąd odsyłający wskazuje, że wspomniana opłata stanowiła nadużycie, i uważa, jak się wydaje, że została pobrana przez kredytodawcę na podstawie nieuczciwego postanowienia umownego. Ponadto odwołuje się do wyroku Radlinger i Radlingerová⁷, w którym Trybunał orzekł, że art. 10 ust. 2 dyrektywy 2008/48 należy interpretować w ten sposób, że całkowita kwota kredytu i kwota wypłat określają całość kwot udostępnianych konsumentowi. Trybunał wyjaśnił, że należy z nich wykluczyć kwoty powiązane przez kredytodawcę z pokryciem kosztów związanych z udzieleniem odnośnego kredytu, które to kwoty nie są w rzeczywistości wypłacane konsumentowi.

18. Druga z tych okoliczności jest taka, że RRSO wskazana w umowie (66,31%) jest niższa od stopy procentowej (70%), co może być związane z faktem, że RRSO nie została obliczona na podstawie kwoty faktycznie wypłaconej przez PROFI CREDIT Slovakia. Sąd odsyłający wyjaśnia, że w prawie słowackim błędne wskazanie RRSO jest karane sankcją w postaci utraty przez kredytodawcę prawa do otrzymania odsetek i opłat związanych z kredytem.

19. Sąd odsyłający wskazuje również, że słowackie przepisy przewidują w odniesieniu do powództw wnoszonych przez konsumentów dwa rodzaje terminów przedawnienia, a mianowicie termin przedawnienia subiektywny i termin przedawnienia obiektywny.

20. Subiektywny termin przedawnienia wynosi dwa lata i rozpoczyna bieg w chwili, gdy konsument dowie się o bezpodstawnym wzbogaceniu⁸. Wydaje się, że w niniejszej sprawie termin ten został zachowany. Powód w postępowaniu głównym został bowiem poinformowany o rozpatrywanym uszczerbku w lutym 2017 r., a pozew wniósł w maju 2017 r.

5 W tym względzie wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym nie wskazuje, jakie orzeczenie wydano w pierwszej instancji. Niemniej jednak PROFI CREDIT Slovakia przedstawia w swoich uwagach na piśmie, że sąd pierwszej instancji orzekł, iż zawarta między stronami sporu umowa o kredyt nie zawiera porozumienia w sprawie RRSO i w związku z tym kredyt był wolny od odsetek i opłaty, a w konsekwencji nakazał PROFI CREDIT Slovakia zwrot konsumentowi kwoty spłaconej przez niego w zakresie przewyższającym kwotę kredytu.

6 Pragnę zauważyć, że pytania piąte i szóste odnoszą się do konsekwencji wyroków Trybunału dotyczących wykładni art. 10 ust. 2 dyrektywy 2008/48. Pytania te zostały zadane w kontekście naruszeń prawa Unii innych niż te, o których mowa w czterech pierwszych pytaniach. Jak bowiem przyznaje sąd odsyłający, chodzi tu o ewentualną podstawę prawną zwrotu opłat dochodzonych przez powoda w postępowaniu głównym, inną niż podstawa, której dotyczą cztery pierwsze pytania.

7 Wyroku z dnia 21 kwietnia 2016 r. (C-377/14, EU:C:2016:283).

8 Zobacz § 107 ust. 1 kodeksu cywilnego.

21. Obiektywny termin przedawnienia zaczyna biec od chwili, w której nastąpiło faktycznie bezpodstawne wzbogacenie, a jego długość jest zróżnicowana⁹: zgodnie z ustawodawstwem słowackim wynosi ona dziesięć lat w przypadku umyślnego wzbogacenia i trzy lata w braku umyślności¹⁰. Wydaje się, że ten drugi termin upłynął już w niniejszej sprawie, ponieważ pomiędzy poniesieniem rozpatrywanej opłaty (prawdopodobnie w 2011 r.) a wytoczeniem powództwa przez powoda w postępowaniu głównym (w maju 2017 r.) upłynęły ponad trzy lata.

22. W tym kontekście sąd odsyłający wskazuje, że sądy słowackie stosowały przepisy dotyczące terminów przedawnienia, które były korzystne dla konsumentów. Sądy te interpretowały umyślny charakter bezpodstawnego wzbogacenia w sposób „elastyczny” i w konsekwencji stosowały dziesięcioletni obiektywny termin przedawnienia. Podejście to zostało jednak podważone orzeczeniem wydanym w dniu 18 października 2018 r. przez Najvyšší súd Slovenskej republiky (sąd najwyższy Republiki Słowackiej). Zgodnie z tym orzeczeniem, opartym w szczególności na analogii do definicji „winy” zawartej w zákon 300/2005 Z.z., Trestný zákon (słowackim kodeksie karnym)¹¹, powód, który powołuje się na szczególny dziesięcioletni termin przedawnienia dotyczący „umyślnego” bezpodstawnego wzbogacenia, powinien wykazać, że kredytodawca miał rzeczywiście zamiar bezpodstawnego wzbogacenia się na jego niekorzyść. W braku takiego dowodu należało zastosować ogólny obiektywny termin przedawnienia – trzyletni. Tymczasem na mocy zákon č. 99/1963 Zb., Občiansky súdny poriadok (ustawy nr 99/1963 kodeks postępowania cywilnego), w brzmieniu mającym zastosowanie do okoliczności faktycznych w postępowaniu głównym, sądy niższej instancji są zobowiązane do zastosowania się do orzecznictwa wynikającego z orzeczenia z dnia 18 października 2018 r.

23. W tych okolicznościach Krajský súd v Prešove (sąd okręgowy w Preszowie, Słowacja) postanowieniem z dnia 12 czerwca 2019 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 25 czerwca 2019 r., postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z sześcioma pytaniami prejudycjalnymi, z których dwa pierwsze, objęte wnioskiem Trybunału¹², mają następujące brzmienie:

„1) Czy art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (zwanej dalej »kartą«) i dorozumiane prawo konsumenta do skutecznego środka ochrony sądowej należy interpretować w ten sposób, że jest z nimi sprzeczny przepis § 107 ust. 2 [kodeksu cywilnego] dotyczący przedawnienia prawa konsumenta w obiektywnym terminie trzech lat, zgodnie z którym prawo konsumenta do zwrotu świadczenia wynikającego z nieuczciwego postanowienia umownego ulega przedawnieniu także wtedy, gdy sam konsument nie jest w stanie dokonać oceny nieuczciwego postanowienia umownego, a termin przedawnienia upływa również w sytuacji, gdy konsument nie był świadomy nieuczciwego charakteru postanowienia umownego?

⁹ Zobacz § 107 ust. 2 kodeksu cywilnego.

¹⁰ Pragnę zauważyć, że sąd odsyłający wskazuje, iż ów obiektywny trzyletni termin przedawnienia ma zastosowanie w przypadku wzbogacenia się „wskutek niedbalstwa”. Jednak kryterium to nie figuruje w § 107 ust. 2 kodeksu cywilnego. Rząd słowacki w swoich uwagach na piśmie zakwestionował zresztą tę informację. W każdym razie wydaje się, że obiektywny dziesięcioletni termin przedawnienia stanowi wyjątek w stosunku do trzyletniego terminu przedawnienia, którego zastosowanie podlega mniej rygorystycznym przesłankom dotyczącym osoby wzbogaconej.

¹¹ Sąd odsyłający uważa, że ta analogia jest „nie do zaakceptowania”, ponieważ środków, jakimi dysponują prokurator i służby policyjne w postępowaniu karnym, w żadnym wypadku nie można porównywać ze środkami, jakimi dysponuje nie poinformowany konsument. Jednakże rząd słowacki podnosi w swoich uwagach na piśmie, że odwołując się w orzeczeniu z dnia 18 października 2018 r. do tej analogii do prawa karnego, sąd odsyłający wypacza cel realizowany przez Najvyšší súd Slovenskej republiky (sąd najwyższy Republiki Słowackiej), którym nie było ustalenie, kto powinien ponosić ciężar dowodu, lecz zdefiniowanie pojęć „winy” i „winy umyślnej”.

¹² Zobacz pkt 3 niniejszej opinii. W niniejszej opinii nie przedstawiono pytań prejudycjalnych od trzeciego do szóstego. Dla pełności wyводу pragnę zauważyć, że pytania trzecie i czwarte dotyczą okoliczności, które powód musi wykazać, aby móc powołać się na obiektywny dziesięcioletni termin przedawnienia. Pytania piąte i szóste dotyczą dokonywanej przez sądy państwa członkowskiego zgodnej z prawem Unii wykładni normy krajowej uznanej za niezgodną z wymogami wynikającymi z art. 10 ust. 2 lit. h) i i) dyrektywy 2008/48, a także ewentualnej bezpośredniej skuteczności tego ostatniego przepisu w okolicznościach takich jak w postępowaniu głównym.

- 2) Jeżeli przepis regulujący przedawnienie prawa konsumenta w obiektywnym terminie trzech lat, pomimo braku świadomości konsumenta, jest zgodny z art. 47 karty i zasadą skuteczności, sąd odsyłający zwraca się w takim przypadku z pytaniem:

Czy z art. 47 karty i zasadą skuteczności sprzeczna jest taka praktyka krajowa, zgodnie z którą na konsumentce spoczywa ciężar udowodnienia przed sądem, że osoby działające w imieniu kredytodawcy miały świadomość, iż kredytodawca narusza prawa konsumenta, w danym wypadku świadomość, że nie wskazując właściwej [RRSO], kredytodawca narusza przepis prawa, oraz świadomość, że w takim wypadku kredyt jest nieoprocentowany, a poprzez pobranie odsetek kredytodawca uzyskał bezpodstawne wzbogacenie?”.

IV. Analiza

24. W pierwszym pytaniu prejudycjalnym sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy dyrektywy 93/13 i 2008/48, art. 47 karty oraz zasada skuteczności stoją na przeszkodzie stosowaniu do powództwa o zwrot świadczeń, wykonanych na podstawie postanowienia umownego uznanego za nieuczciwe, trzyletniego terminu przedawnienia, który rozpoczyna bieg w chwili, w której nastąpiło bezpodstawne wzbogacenie, to znaczy w chwili, gdy świadczenia te zostały spełnione. Poprzez pytanie drugie sąd ten zmierza do ustalenia, czy rzeczony akty prawa Unii i zasada skuteczności stoją na przeszkodzie temu, by dziesięcioletni termin przedawnienia, który również rozpoczyna bieg z chwilą, gdy dochodzi do bezpodstawnego wzbogacenia, miał zastosowanie tylko wtedy, gdy konsument udowodni umyślny charakter tego wzbogacenia.

25. Sposób sformułowania tych dwóch pytań może budzić pewne wątpliwości co do ich wzajemnego związku, ich kontekstu oraz przedmiotu. Wątpliwości te znalazły zresztą w pewnej mierze wyraz w uwagach niektórych stron, które kwestionują dopuszczalność tych pytań. Zatem zanim przystąpię do analizy tych pytań, przedstawię najpierw kilka uwag wstępnych co do ich dopuszczalności i istoty.

A. Uwagi wstępne w przedmiocie pytań prejudycjalnych

1. W przedmiocie wzajemnego związku między dwoma pierwszymi pytaniami prejudycjalnymi

26. Należy zauważyć, że związek pomiędzy pierwszym i drugim pytaniem prejudycjalnym nie jest zbyt jasny.

27. Sąd odsyłający uważa, że jego drugie pytanie nasuwa się tylko wtedy, gdy odpowiedź na pytanie pierwsze jest przecząca. Uważa on bowiem, że należałoby rozważyć pytanie drugie jedynie wówczas, gdyby prawo Unii nie stało na przeszkodzie stosowaniu trzyletniego terminu przedawnienia, czyli gdyby termin przedawnienia roszczenia o zwrot, podniesionego przez konsumenta, wynosił trzy lata od chwili zajścia bezpodstawnego wzbogacenia.

28. Wydaje się, że w niniejszej sprawie pomiędzy uiszczeniem rozpatrywanej opłaty a wytoczeniem powództwa przez powoda w postępowaniu głównym upłynęły ponad trzy lata. Ponadto sąd odsyłający wskazuje, że co do zasady powód w postępowaniu głównym nie ma możliwości wykazania umyślnego charakteru bezpodstawnego wzbogacenia i skorzystania z obiektywnego dziesięcioletniego terminu przedawnienia.

29. W tych okolicznościach wydaje się, że trzyletni obiektywny termin przedawnienia już upłynął. Przy zastosowaniu tego terminu roszczenie o zwrot podniesione przez powoda w postępowaniu głównym uległo a priori przedawnieniu. Byłoby jednak inaczej, gdyby przepisy krajowe przewidujące obiektywny termin przedawnienia wynoszący trzy lata (pytanie pierwsze) lub ewentualnie przepisy nakładające, zdaniem sądu odsyłającego, nadmierny ciężar dowodu w przypadku dziesięcioletniego obiektywnego

terminu przedawnienia (pytanie drugie) zostały uznane za nieskuteczne wobec powoda w postępowaniu głównym z racji ich niezgodności z prawem Unii. Z brzmienia pytań wnioskuję, że w pierwszym przypadku wydaje się, iż sąd odsyłający zamierza nie uzależniać skuteczności powództwa wytoczonego przez powoda w postępowaniu głównym od żadnego obiektywnego terminu przedawnienia. Natomiast w drugim przypadku powód w postępowaniu głównym mógłby powołać się na dziesięcioletni termin przedawnienia.

30. W konsekwencji zbadam pytania prejudycjalne pierwsze i drugie w kolejności, w jakiej zostały zadane przez sąd odsyłający.

2. W przedmiocie kontekstu dwóch pierwszych pytań prejudycjalnych

31. Dwa pierwsze pytania zadane przez sąd odsyłający nie wymieniają aktów prawa Unii innych niż karta. Tymczasem z uzasadnienia odesłania prejudycjalnego, a w szczególności z przytoczonego tam orzecznictwa Trybunału, wynika, że sąd ten uważa, iż umowa o kredyt zawarta przez strony w postępowaniu głównym jest objęta zakresem stosowania dyrektywy 93/13 i dyrektywy 2008/48, a powództwo wytoczone przez powoda w postępowaniu głównym wiąże się z tymi dyrektywami. W związku z tym Komisja Europejska analizuje te dwa pytania pod kątem dyrektywy 93/13, a rząd słowacki pod kątem dyrektyw 93/13 i 2008/48.

32. W celu rozważenia tych dwóch pytań w ich kontekście należy zauważyć, że dotyczą one granic autonomii proceduralnej państw członkowskich w odniesieniu do zasad wytaczania powództw opartych na naruszeniu przepisów prawa Unii w dziedzinie ochrony konsumentów.

33. Tymczasem ani dyrektywa 93/13, ani dyrektywa 2008/48 takich zasad nie określają. Ustanowienie ich należy na mocy zasady autonomii proceduralnej do wewnętrznego porządku prawnego państw członkowskich, jednak pod warunkiem, że zasady te nie są mniej korzystne niż te odnoszące się do podobnych sytuacji podlegających prawu krajowemu (zasada równoważności) oraz że nie uniemożliwiają lub nie czynią nadmiernie utrudnionym wykonywanie praw przyznanych konsumentom przez prawo Unii (zasada skuteczności).

34. Należy jeszcze uściślić, przede wszystkim, że sąd odsyłający nie zwraca się do Trybunału o udzielenie wyjaśnień, które umożliwiłyby mu wypowiedzenie się w przedmiocie poszanowania zasady równoważności przez słowacki system przedawnienia. W każdym razie nic nie wskazuje na to, że jest to szczególny system dla powództw opartych na prawie Unii. Nie ma zatem żadnego powodu, by uznać, że zasada równoważności nie jest w niniejszym przypadku przestrzegana.

35. Następnie, jeśli chodzi o zasadę skuteczności, sformułowanie pytań prejudycjalnych może sugerować, że sąd odsyłający zwraca się do Trybunału o rozstrzygnięcie w przedmiocie tej zasady wyłącznie w ramach pytania drugiego. Pierwsze pytanie nie zawiera bowiem żadnego wyraźnego odniesienia do tej zasady. Niemniej jednak sąd odsyłający uściśla w zdaniu wprowadzającym pytanie drugie, że pytanie to zostało zadane jedynie na wypadek, gdyby obiektywny trzyletni termin przedawnienia był zgodny z zasadą skuteczności.

36. W tych okolicznościach należy rozważyć powody, które skłoniły sąd odsyłający do zadania tych dwóch pytań pod kątem zarówno zasady skuteczności, jak i art. 47 karty.

37. Trybunał w swoim najnowszym orzecznictwie sytuującym się w kontekście autonomii proceduralnej i dyrektywy 93/13 odnosi się raczej do zasady równoważności i prawa do skutecznego środka prawnego¹³ – lub rzadziej do skutecznej ochrony sądowej¹⁴ – niż do zasady równoważności i zasady skuteczności. Ponadto trudno jest określić stosunek, w jakim pozostają względem siebie wymogi wynikające z art. 47 karty z wymogami wynikającymi z zasady skuteczności w kontekście dyrektyw w dziedzinie ochrony konsumentów¹⁵.

38. Niemniej jednak, odnosząc się w swoim orzecznictwie do prawa do skutecznego środka prawnego, Trybunał skoncentrował się na kwestii, czy zasady proceduralne przewidziane w prawie krajowym, rozpatrywane w świetle art. 47 karty, stwarzają istotne ryzyko zniechęcenia konsumenta do skutecznego dochodzenia swoich praw przed sądem, przed który powództwo wytoczył przedsiębiorca¹⁶. Jak wyjaśniłem w kontekście terminów przedawnienia¹⁷, rozważane z tego punktu widzenia podejście oparte na prawie do skutecznego środka prawnego lub do ochrony sądowej trudno jest odróżnić od podejścia opartego na zasadzie skuteczności¹⁸.

39. W związku z powyższym wydaje mi się, że w odniesieniu do wyzwań związanych z takimi terminami właściwsze jest odwołanie się do zasady skuteczności, biorąc pod uwagę fakt, że system przedawnienia należy oceniać w całości, w postaci ustalonej przez ustawodawcę krajowego w braku norm prawa wtórnego w dziedzinie ochrony konsumentów odnoszących się do powództw o zwrot świadczeń wykonanych na podstawie postanowień umownych sprzecznych z prawem Unii.

40. Z powodów, które właśnie przedstawiłem, przeanalizuję pytania prejudycjalne pierwsze i drugie pod kątem zasady skuteczności.

3. Co do przedmiotu pytań pierwszego i drugiego

41. Wydaje się, że między pytaniem pierwszym i pytaniem drugim istnieje pewna niezgodność, dotycząca sposobu opisanego powództwa, do którego mają zastosowanie rozpatrywane terminy przedawnienia.

42. W istocie bowiem, podczas gdy pytanie pierwsze dotyczy wyraźnie terminu przedawnienia mającego zastosowanie do „prawa konsumenta do zwrotu świadczenia wynikającego z nieuczciwego postanowienia umownego”, pytanie drugie odnosi się do terminu przedawnienia mającego zastosowanie do powództwa opartego na tym, że kredytodawca nie wskazał „właściwej” RRSO, a w rezultacie naruszył przepis i bezpodstawnie wzbogacił się, pobierając odsetki. W tym kontekście należy zauważyć, po pierwsze, że sąd odsyłający wyjaśnia, iż nieprawidłowe wskazanie RRSO powoduje nałożenie na kredytodawcę odstraszałającej sankcji, polegającej, między innymi, na utracie prawa

13 Zobacz wyroki: z dnia 13 września 2018 r., Profi Credit Polska (C-176/17, EU:C:2018:711, pkt 57); z dnia 3 kwietnia 2019 r., Aqua Med (C-266/18, EU:C:2019:282, pkt 47). Zobacz także postanowienie z dnia 28 listopada 2018 r., PKO Bank Polski (C-632/17, EU:C:2018:963, pkt 43).

14 Zobacz wyrok z dnia 31 maja 2018 r., Sziber (C-483/16, EU:C:2018:367, pkt 35).

15 Zobacz moja opinia w sprawach połączonych Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181, pkt 65, przypis 19). Zobacz także M. Szpunar, *Quelques aspects procéduraux de la protection des consommateurs contre les clauses abusives: le contrôle d'office dans le cadre des procédures accélérées et simplifiées*, w: P. Paschalidis, J. Wildemeersch (red.), *L'Europe au présent! Liber amicorum Melchior Wathelet*, Bruxelles, Bruylant 2018, s. 699–701.

16 Zobacz wyroki: z dnia 13 września 2018 r., Profi Credit Polska (C-176/17, EU:C:2018:711, pkt 61); z dnia 3 kwietnia 2019 r., Aqua Med (C-266/18, EU:C:2019:282, pkt 54). Zobacz także postanowienie z dnia 28 listopada 2018 r., PKO Bank Polski (C-632/17, EU:C:2018:963, pkt 45).

17 Zobacz moja opinia w sprawach połączonych Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181, pkt 65, przypis 19).

18 Prawdą jest, że odwołując się w jednym ze swoich wyroków do skutecznej ochrony sądowej, Trybunał zastrzegł, między innymi, jak ważne jest ustalenie, czy przepisy krajowe naruszają prawo do skutecznej ochrony sądowej konsumenta w sposób nieproporcjonalny. Zobacz wyrok z dnia 31 maja 2018 r., Sziber (C-483/16, EU:C:2018:367, pkt 51, 52). Należy jednak zauważyć, że odniesienia do orzecznictwa zawarte w tym wyroku odsyłają głównie do orzecznictwa dotyczącego zasady skuteczności, podczas gdy jedynym celem zastrzeżenia dotyczącego nieproporcjonalnego naruszenia skutecznej ochrony sądowej było wyłączenie interesów konsumentów i prawidłowego przebiegu postępowania.

kredytodawcy do *pobierania opłat*. Z ustawodawstwa krajowego wynika, że to samo dotyczy prawa kredytodawcy do *pobierania odsetek*. Po drugie, powód w postępowaniu głównym domaga się nałożenia sankcji – zwrotu opłat oraz, jak sugeruje sformułowanie pytania drugiego, zwrotu odsetek pobranych przez kredytodawcę.

43. Pytanie pierwsze może zatem przywołać na myśl dyrektywę 93/13, a pytanie drugie dyrektywę 2008/48.

44. Takie rozumienie tych dwóch pytań odzwierciedla treść wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym. W uzasadnieniu odesłania prejudycjalnego sąd odsyłający wskazuje bowiem, że wydaje się, iż nie tylko nieuczciwe opłaty, ale również nieprawidłowa RRSO stanowi naruszenie przepisów dotyczących kwestii udzielania kredytu konsumentom. Sąd ten wskazuje zatem dwa powody, dla których umowa o kredyt zawarta między stronami w postępowaniu głównym może być sprzeczna z przepisami prawa Unii mającymi zastosowanie w kwestii kredytu konsumenckiego¹⁹.

45. Jednakże dwa pierwsze pytania prejudycjalne, jak się wydaje, dotyczą terminów przedawnienia mających zastosowanie do tego samego powództwa wytoczonego przez powoda w postępowaniu głównym przed sądami słowackimi. Powództwo to wydaje się należeć do systemu bezpodstawnego wzbogacenia przewidzianego w prawie słowackim i uważam, że w przypadkach będących przedmiotem obu tych pytań przyczyna, dla której wzbogacenie nastąpiło bez podstawy, jest taka sama. W odniesieniu do pytania drugiego należy zatem zająć się kwestią, czy dyrektywy 93/13 i 2008/48 podkreślają umyślny charakter wzbogacenia się przedsiębiorcy. Nie da się natomiast w niniejszej sprawie wykluczyć, że sporne postanowienie umowne może wywoływać skutki sprzeczne z dyrektywami 93/13 i 2008/48. Z tego powodu dokonam analizy tych dwóch pytań pod kątem obu dyrektyw.

46. Na wstępie zbadam dopuszczalność pytań prejudycjalnych pierwszego i drugiego (część B). Następnie, aby udzielić na nie użytecznej odpowiedzi, przedstawię w pierwszej kolejności ogólne rozważania dotyczące autonomii proceduralnej państw członkowskich w odniesieniu do przedawnienia roszczeń o zwrot w kontekście dyrektyw w dziedzinie ochrony konsumentów (część C), a w drugiej kolejności zbadam te pytania w kolejności ustalonej przez sąd odsyłający (części D i E).

B. W przedmiocie dopuszczalności

47. PROFI CREDIT Slovakia twierdzi, że postępowanie przeprowadzone przez sąd odsyłający w celu przedłożenia pytań Trybunałowi w ramach postępowania prejudycjalnego jest wadliwe, z tego powodu, iż strona ta nie miała możliwości wypowiedzenia się w przedmiocie podstaw zawieszenia postępowania, co spowodowało naruszenie prawa stron sporu do rzetelnego procesu.

48. Ponadto pytania prejudycjalne, w szczególności pierwsze i drugie, dotyczą w rzeczywistości wykładni przepisów prawa krajowego, ponieważ żaden przepis prawa Unii nie harmonizuje przepisów państw członkowskich dotyczących przedawnienia. Co więcej, art. 51 karty ogranicza stosowanie tego instrumentu do sytuacji, w których państwa członkowskie stosują prawo Unii. Wreszcie, pytania te nie są użyteczne dla rozstrzygnięcia sporu w postępowaniu głównym.

49. Rząd słowacki uważa, że w zakresie, w jakim wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczy pytania pierwszego, nie spełnia on wymogów art. 94 lit. c) regulaminu postępowania przed Trybunałem. Wniosek ten nie wskazuje bowiem powodu, dla którego sąd odsyłający ma wątpliwości co do zgodności trzyletniego ogólnego obiektywnego terminu przedawnienia z prawem Unii. Ponadto, gdyby pytanie pierwsze było niedopuszczalne, nie istniałby żaden powód, aby rozpatrywać, między innymi, pytanie drugie.

¹⁹ Zobacz pkt 17, 18 niniejszej opinii.

50. Nie podzielam ani zastrzeżeń sformułowanych przez PROFI CREDIT Slovakia, ani zastrzeżeń sformułowanych przez rząd słowacki.

51. Co się tyczy, przede wszystkim, wątpliwości PROFI CREDIT Slovakia co do prawidłowości postępowania sądowego prowadzonego przez sąd odsyłający, do Trybunału nie należy badanie, czy postanowienie odsyłające zostało wydane zgodnie z krajowymi przepisami dotyczącymi ustroju sądownictwa i postępowania sądowego²⁰.

52. Następnie, w odniesieniu do zastrzeżenia sformułowanego przez PROFI CREDIT Slovakia, że pytania prejudycjalne nie dotyczą prawa Unii, prawdą jest, że dwa pierwsze pytania nie wymieniają aktów prawa Unii innych niż karta. Jednakże, jak wskazałem w pkt 31–33 niniejszej opinii, oba te pytania mają na celu uzyskanie wyjaśnień umożliwiających sądowi odsyłającemu rozstrzygnięcie w przedmiocie zgodności z dyrektywami 93/13 i 2008/48 przepisów krajowych dotyczących terminów przedawnienia ustanowionych na mocy zasady autonomii proceduralnej²¹.

53. Zgodnie zaś z utrwalonym orzecznictwem Trybunału wyłącznie do sądu krajowego, przed którym toczy się spór i który wobec tego musi przyjąć na siebie odpowiedzialność za wydane orzeczenie, należy ocena, w świetle konkretnych okoliczności sprawy, zarówno niezbędności orzeczenia prejudycjalnego do wydania wyroku, jak i istotnego charakteru pytań skierowanych do Trybunału²².

54. Wynika stąd, że pytania zadane przez sądy krajowe korzystają z domniemania posiadania znaczenia dla sprawy, a odmowa rozstrzygnięcia przez Trybunał w przedmiocie tych pytań jest możliwa tylko wtedy, gdy wykładnia, o którą się zwrócono, nie ma żadnego związku ze stanem faktycznym lub z przedmiotem sporu w postępowaniu głównym, gdy problem jest natury hipotetycznej bądź gdy Trybunał nie dysponuje informacjami w zakresie stanu faktycznego lub prawnego, które są niezbędne do udzielenia przydatnej odpowiedzi na rzucone pytania. Tymczasem w niniejszej sprawie, w świetle rozważań przedstawionych w pkt 31–33 niniejszej opinii, taki wniosek się nie nasuwa.

55. Wreszcie, jeśli chodzi o zastrzeżenie sformułowane przez rząd słowacki, to chociaż uzasadnienie przedstawienia pierwszego pytania przez sąd odsyłający nie jest wzorem jasności, pozwala jednak zrozumieć obawy leżące u podstaw tego pytania.

56. Jak bowiem wskazałem w pkt 29 niniejszej opinii, roszczenie podniesione przez powoda w postępowaniu głównym podlega zasadniczo trzyletniemu obiektywnemu terminowi przedawnienia. Wydaje się, że termin ten w niniejszej sprawie już upłynął. Roszczenie to nie uległoby przedawnieniu, gdyby uznać, że terminu tego nie można skutecznie podnieść przeciwko powodowi w postępowaniu głównym. Taka niemożność powołania się na ów termin może wynikać z jego niezgodności z prawem Unii. W tym kontekście sąd odsyłający wskazuje, że w porównaniu do dziesięcioletniego terminu przedawnienia, za pomocą którego sądy słowackie zapewniały ochronę konsumentów zgodnie z orzecznictwem wynikającym z wyroku Gutiérrez Naranjo i in.²³, termin trzyletni jest niekorzystny dla konsumenta i ogranicza jego prawa, czasami w sposób pozbawiający konsumenta tych praw. Sąd odsyłający wydaje się zatem uważać, że trzyletni obiektywny termin przedawnienia może uniemożliwić w praktyce wykonywanie praw przyznanych konsumentom przez prawo Unii, a przynajmniej że termin ten rodzi znaczne ryzyko zniechęcenia konsumenta do skutecznego dochodzenia swoich praw przed sądem krajowym.

20 Zobacz w szczególności wyrok z dnia 26 czerwca 2019 r., Addiko Bank (C-407/18, EU:C:2019:537, pkt 37 i przytoczone tam orzecznictwo).

21 W tym kontekście należy pamiętać, że wykładnia, zgodnie z którą karta znajduje zastosowanie również do przepisów krajowych ustanowionych na mocy zasady autonomii proceduralnej, znajduje potwierdzenie w nurcie orzecznictwa, w ramach którego Trybunał odnosił się raczej do prawa do skutecznego środka prawnego [zob. wyroki: z dnia 13 września 2018 r., Profi Credit Polska (C-176/17, EU:C:2018:711, pkt 57); z dnia 3 kwietnia 2019 r., Aqua Med (C-266/18, EU:C:2019:282, pkt 47)] lub do skutecznej ochrony sądowej [zob. wyrok z dnia 31 maja 2018 r., Sziber (C-483/16, EU:C:2018:367, pkt 35)], przewidzianych w art. 47 karty.

22 Wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:537, pkt 46 i przytoczone tam orzecznictwo).

23 Wyroku z dnia 21 grudnia 2016 r. (C-154/15, C-307/15 i C-308/15, EU:C:2016:980, pkt 75).

C. W przedmiocie autonomii proceduralnej państw członkowskich i przedawnienia roszczeń o zwrot w kontekście dyrektyw w dziedzinie ochrony konsumentów

1. W przedmiocie przedawnienia roszczeń o zwrot

57. Jak wskazałem w pkt 33 niniejszej opinii, wobec braku przepisów w prawie Unii normujących zasady dochodzenia roszczeń o zwrot kwot pobranych na podstawie postanowień umownych sprzecznych z dyrektywami 93/13 i 2004/48 ustanowienie takich zasad należy do państw członkowskich. Mogą one zatem poddać takie roszczenia przedawnieniu w określonych terminach.

58. Prawdą jest, że w wyroku *Gutiérrez Naranjo i in.*²⁴ Trybunał orzekł, że sądowe stwierdzenie nieuczciwego charakteru takiego postanowienia powinno mieć co do zasady skutek w postaci przywrócenia sytuacji prawnej i faktycznej konsumenta, w jakiej znajdowałby się on w braku rzeczonego postanowienia. Ponadto uznał, że obowiązek wyłączenia przez sąd krajowy nieuczciwego postanowienia umownego nakazującego zapłatę kwot, które okazują się nienależne, wiąże się co do zasady z odpowiednim skutkiem restytucyjnym dotyczącym tych kwot.

59. Jednakże w mojej niedawnej opinii w sprawach połączonych *Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale*²⁵ przedstawiłem szereg argumentów przemawiających za tezą, zgodnie z którą wyrok ten nie stoi na przeszkodzie przedawnieniu roszczeń o zwrot płatności dokonanych na podstawie nieuczciwych postanowień. W tym względzie ograniczę się do przypomnienia, że w wyroku tym Trybunał, który miał wypowiedzieć się w przedmiocie orzecznictwa krajowego ograniczającego w czasie skutki restytucyjne, dokonał rozróżnienia między ograniczeniem w czasie skutków wykładni przepisu prawa Unii a zastosowaniem zasady proceduralnej, takiej jak rozsądny termin przedawnienia²⁶.

60. To samo dotyczy innych wyroków, w których Trybunał uznał, że roszczenia o zwrot oparte na dyrektywach 93/13 i 2008/48 mogą ulegać przedawnieniu.

61. Tak było w wyroku *OPR-Finance*²⁷. Trybunał stwierdził, co prawda, że zasada skuteczności sprzeciwia się postanowieniu, zgodnie z którym konsument musi powołać się na sankcję unieważnienia umowy o kredyt połączoną z obowiązkiem zwrotu kwoty głównej, mającą zastosowanie w przypadku naruszenia przez kredytodawcę obowiązku ustanowionego w art. 8 dyrektywy 2008/48, przed upływem trzyletniego terminu przedawnienia. Stwierdzenie to należy jednak interpretować w świetle kontekstu sporu leżącego u podstaw odesłania prejudycjalnego w tej sprawie. W ramach tego sporu skierowanego przeciwko konsumentowi sąd odsyłający nie mógł bowiem podnieść z urzędu nieważności umowy o kredyt i w konsekwencji musiał uwzględnić żądanie kredytodawcy. Sytuacja ta wynikała z faktu, że niezgodność przepisów krajowych wiązała się z zakazem badania z urzędu przestrzegania obowiązku przewidzianego w art. 8 dyrektywy 2008/48²⁸.

62. To samo dotyczy wyroku *Cofidis*²⁹, w którym w kontekście dyrektywy 93/13 Trybunał orzekł, że przepis proceduralny, który zakazuje sądowi krajowemu po upływie terminu zawitego uwzględnienia z urzędu lub na skutek zarzutu podniesionego przez konsumenta nieuczciwego charakteru postanowienia, o którego wykonanie wnosi przedsiębiorca, może nadmiernie utrudniać w sporach, w których konsumenci są pozwani, stosowanie ochrony przyznanej im przez tę dyrektywę.

²⁴ Wyroku z dnia 21 grudnia 2016 r. (C-154/15, C-307/15 i C-308/15, EU:C:2016:980, pkt 61).

²⁵ C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181, pkt 76, 77.

²⁶ Zobacz także podobnie wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., *Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale* (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:537, pkt 56).

²⁷ Wyroku z dnia 5 marca 2020 r. (C-679/18, EU:C:2020:167, pkt 36).

²⁸ Ponadto rzecznik generalna J. Kokott stwierdziła w opinii w sprawach połączonych *Cofidis i OPR-Finance* (C-616/18 i C-679/18, EU:C:2019:975, pkt 62–70), że krajowy termin zawity może być zgodny z zasadą skuteczności.

²⁹ Wyroku z dnia 21 listopada 2002 r. (C-473/00, EU:C:2002:705, pkt 36).

63. W przypadku uregulowania słowackiego, tak jak zostało ono wyjaśnione przez sąd odsyłający w niniejszej sprawie, nic nie wskazuje na to, że upływ obiektywnych terminów przedawnienia uniemożliwia uwzględnienie z urzędu nieprawidłowego wskazania RRSO, co odróżnia niniejsze odesłanie prejudycjalne od odesłania, które doprowadziło do wydania wyroku OPR-Finance³⁰. Zgodnie z § 11 ust. 1 ustawy nr 129/2010 takie wskazanie, jak się wydaje, jest automatycznie karane zwolnieniem z odsetek i opłat.

64. Ponadto z uregulowania tego nie wynika, że upływ tych obiektywnych terminów przedawnienia uniemożliwia sądziemu krajowemu uwzględnienie z urzędu nieuczciwego charakteru postanowień umownych, co z kolei odróżnia niniejsze odesłanie prejudycjalne od odesłania, które doprowadziło do wyroku Cofidis³¹. Zgodnie bowiem z § 53 ust. 1 kodeksu cywilnego zawarte w umowie konsumenckiej nieuczciwe postanowienia są pozbawione mocy prawnej. Komisja rozumie ten przepis w ten sposób, że jest to przypadek nieważności bezwzględnej, a według doktryny słowackiej taka nieważność jest brana pod uwagę przez sąd nawet w braku wniosku stron i bez żadnych ograniczeń w czasie. W każdym razie pragnę zauważyć, że § 107 kodeksu cywilnego wydaje się dotyczyć nie tyle powództw o ustalenie nieuczciwego charakteru postanowień umownych, co wyłącznie powództw o zwrot, które należą do systemu bezpodstawnego wzbogacenia.

2. W przedmiocie granic autonomii proceduralnej państw członkowskich

65. Okoliczność, że państwa członkowskie mogą poddać roszczenia o zwrot terminom przedawnienia, nie oznacza, że zakres uznania, jakim dysponują w tym względzie, jest nieograniczony. System przedawnienia powinien być zgodny z wymogami wynikającymi z zasady skuteczności. Orzecznictwo Trybunału dostarcza wielu wyjaśnień co do przestrzegania tej zasady w odniesieniu do przedawnienia roszczeń w dziedzinie ochrony konsumentów. Ponieważ miałem ostatnio okazję do przeanalizowania tego orzecznictwa w kontekście podobnym do niniejszej sprawy³², obecnie ograniczę się do przedstawienia streszczenia płynących z niego wniosków.

66. Dokonując analizy zgodności przepisów prawa krajowego z zasadą skuteczności, należy uwzględnić, gdy jest to właściwe, zasady leżące u podstaw krajowego systemu sądowego, takie jak zasada ochrony prawa do obrony, zasada pewności prawa oraz zasada prawidłowego przebiegu postępowania. Od konsumenta można zatem wymagać dochowania określonej należytej staranności w odniesieniu do ochrony jego interesów, co nie prowadzi do naruszenia zasady skuteczności. Z tego punktu widzenia wyznaczenie rozsądnych terminów do wniesienia środków zaskarżenia pod rygorem prekluzji w interesie pewności prawa nie uniemożliwia ani nie czyni nadmiernie utrudnionym wykonywanie praw przyznanych w porządku prawnym Unii. Jednakże terminu nie można uznać za rozsądny, jeżeli powoduje on znaczne ryzyko zniechęcenia konsumenta do skutecznego dochodzenia swoich praw przed sądem, przed który powództwo wytoczył przedsiębiorca. Innymi słowy, rozsądny termin powinien być materialnie wystarczający, aby umożliwić konsumentowi przygotowanie i wniesienie skutecznego środka zaskarżenia³³.

67. Następnie należy zauważyć, że rozsądnego charakteru terminu, a tym samym jego zgodności z zasadą skuteczności, nie można ustalać wyłącznie na podstawie jego długości. Ważne jest uwzględnienie wszystkich szczegółowych zasad dotyczących tego terminu, a zwłaszcza zdarzenia rozpoczynającego jego bieg³⁴.

³⁰ Wyroku z dnia 5 marca 2020 r. (C-679/18, EU:C:2020:167, pkt 36).

³¹ Wyroku z dnia 21 listopada 2002 r. (C-473/00, EU:C:2002:705).

³² Zobacz moja opinia w sprawach połączonych Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181, pkt 67–69). Zobacz też pkt 37, 38 niniejszej opinii.

³³ Zobacz także podobnie wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:537, pkt 62).

³⁴ Zobacz także podobnie wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:537, pkt 61).

68. Wreszcie, uważa się, że termin przedawnienia, rozpatrywany z uwzględnieniem wszystkich stosownych zasad, jest zgodny z zasadą skuteczności, jeżeli jest dostosowany do specyfiki dziedziny, której dotyczy, aby nie podważyć pełnej skuteczności stosownych przepisów prawa Unii.

69. Pytania prejudycjalne należy przeanalizować w świetle tych właśnie wyjaśnień zawartych w orzecznictwie. Chodzi konkretnie o ustalenie, czy terminy przedawnienia przewidziane w prawie słowackim można uznać za rozsądne w rozumieniu orzecznictwa Trybunału.

D. W przedmiocie pierwszego pytania prejudycjalnego

70. Z wyjaśnień sądu odsyłającego wynika, że trzyletni obiektywny termin przedawnienia zaczyna biec od chwili, w której dochodzi do bezpodstawnego wzbogacenia. Wnioskuje z tego, że zdarzeniem powodującym rozpoczęcie biegu tego terminu jest zapłata dokonana przez konsumenta z zamiarem wykonania umowy. Termin ów należy zatem obliczać odrębnie dla każdej płatności dokonanej przez konsumenta w trakcie wykonywania umowy³⁵.

71. Tymczasem umowy o kredyt, takie jak umowa zawarta między stronami w postępowaniu głównym, są co do zasady wykonywane przez okres o znacznej długości. Funkcja ekonomiczna umów o kredyt polega bowiem, między innymi, na natychmiastowym dostarczeniu określonej kwoty, która powiększona o koszty i odsetki jest następnie stopniowo zwracana przez kredytobiorcę.

72. W tym kontekście, jeśli zdarzeniem rozpoczynającym bieg trzyletniego terminu przedawnienia jest każda płatność dokonana przez kredytobiorcę, to może się zdarzyć, że w ramach umowy wykonywanej przez okres przekraczający trzy lata poszczególne roszczenia tego kredytobiorcy ulegną przedawnieniu, zanim umowa dobiegnie końca³⁶. Jest tak tym bardziej w przypadku roszczeń, które dotyczą płatności dokonywanych bezpośrednio po zawarciu umowy, co może zachęcać przedsiębiorców do „przyspieszania” największej części płatności dokonywanych przez klientów.

73. W tych okolicznościach system przedawnienia może systematycznie pozbawiać konsumentów możliwości dochodzenia zwrotu płatności, dokonanych na podstawie postanowień umownych sprzecznych z dyrektywami w dziedzinie ochrony konsumentów, przed zakończeniem danej umowy. Nie można bowiem wykluczyć, że konsument niebędący w pełni świadomy niezgodności umowy z prawem Unii będzie skłonny do wykonywania swoich zobowiązań umownych w obawie przed wysunięciem przeciwko niemu roszczenia przez przedsiębiorcę. W tych okolicznościach fakt, że konsument zasięga informacji u adwokata lub radcy prawnego na temat tej niezgodności po rozwiązaniu umowy, nie wydaje się nietypowy. Jest tak w szczególności w przypadku umów, które są wykonywane na przestrzeni wielu lat, który to czas nie stanowi jednak okresu wystarczająco długiego, aby można było wymagać od konsumenta wykazania pewnej czujności w obronie swoich interesów i zasięgnięcia informacji o takiej niezgodności.

74. W świetle powyższego należy stwierdzić, że zasada skuteczności stoi na przeszkodzie uregulowaniu krajowemu lub jego wykładni, zgodnie z którymi trzyletni termin przedawnienia, mający zastosowanie do roszczeń o zwrot na podstawie postanowień umownych uznanych za nieuczciwe w rozumieniu dyrektywy 93/13 lub na podstawie postanowień umownych sprzecznych z wymogami dyrektywy 2008/48, rozpoczyna swój bieg z chwilą rzeczywistego bezpodstawnego wzbogacenia.

³⁵ Okoliczność ta odróżnia wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w niniejszej sprawie od wniosku w innej sprawie, w której przedstawiłem opinię. Zobacz moja opinia w sprawach połączonych Raiffeisen Bank i BRD Groupe Société Générale (C-698/18 i C-699/18, EU:C:2020:181).

³⁶ Zobacz podobnie, w odniesieniu do konsekwencji stwierdzenia, że termin przedawnienia mający zastosowanie do roszczeń należących do systemu wzbogacenia rozpoczyna bieg z chwilą dokonania płatności przez konsumenta, E. Łętowska, *Kwalifikacje prawne w sprawach o sanację kredytów frankowych – da mihi factum dabo tibi ius. Stanowisko przygotowane dla Forum Konsumentckiego, działającego przy RPO*, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Prof._Ewa_Lętowska_Kwalifikacje_prawne_w_sprawach_o_sanację_kredytów_frankowych_da_mihi_final_29.06.20.pdf, s. 17, 18.

75. Z uwagi na odpowiedź udzieloną na pytanie pierwsze nie ma potrzeby udzielania odpowiedzi na pytanie drugie, które zostało zadane jedynie na wypadek, gdyby na pytanie pierwsze udzielono odpowiedzi przeczącej. Mimo to będę kontynuował analizę na wypadek, gdyby Trybunał nie zgodził się z moją opinią w przedmiocie pytania pierwszego.

E. W przedmiocie drugiego pytania prejudycjalnego

1. Uwagi wstępne w przedmiocie drugiego pytania prejudycjalnego

76. Do celów ukazania kontekstu problemu podniesionego w pytaniu drugim należy przypomnieć, że zgodnie z prawem słowackim obiektywny termin dziesięcioletni ma zastosowanie – w odróżnieniu od trzyletniego obiektywnego terminu przedawnienia – tylko w razie udowodnienia umyślnego charakteru bezpodstawnego wzbogacenia. Wydaje się zatem, że nie jest to termin przedawnienia ogólny, mający zastosowanie co do zasady, lecz termin szczególny.

77. Wychodząc z tego założenia, rząd słowacki zauważa, że pytanie drugie, zadane jedynie na wypadek, gdyby ogólny trzyletni obiektywny termin przedawnienia został uznany za zgodny z wymogami prawa Unii, jest pozbawione znaczenia, ponieważ szczególny dziesięcioletni termin przedawnienia przyznaje dodatkową korzyść, która teoretycznie mogłaby nawet nie istnieć. W każdym razie, zdaniem rządu słowackiego, prawo Unii nie stoi na przeszkodzie uregulowaniu krajowemu, które uzależnia taką korzyść od wykazania przez konsumenta umyślnego charakteru bezpodstawnego wzbogacenia. Ponadto stwierdzenia tego nie podważa przywołany przez sąd odsyłający wyrok CA Consumer Finance³⁷, ponieważ sytuacja, w której zapadł ten wyrok, nie jest porównywalna z sytuacją w niniejszej sprawie.

78. Komisja ze swej strony podnosi, że sytuacja, w której konsument musi wykazać umyślną winę kredytodawcy, aby można było zastosować dziesięcioletni obiektywny termin przedawnienia, jest sprzeczna z prawem Unii w dziedzinie ochrony konsumentów.

79. Twierdzi przede wszystkim, że postanowienie umowne jest nieuczciwe w rozumieniu art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13, jeżeli nie było indywidualnie negocjowane i wbrew wymogowi dobrej wiary prowadzi do powstania znaczącej nierównowagi ze szkodą dla konsumenta. Komisja wywodzi z tego przepisu, że tylko kredytodawca jest odpowiedzialny za istnienie nieuczciwego postanowienia umownego, a istnienie tego postanowienia oznacza, iż kredytodawca nie działał w dobrej wierze.

80. Odwołując się do wyroku w sprawie Karel de Grote – Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen³⁸, Komisja wskazuje następnie, że obciążenie konsumenta spełnieniem przesłanek stosowania terminu przedawnienia dłuższego niż trzyletni byłoby sprzeczne z tym, co orzekł Trybunał, a mianowicie, że z uwagi na charakter i wagę interesu publicznego leżącego u podstaw ochrony udzielanej przez dyrektywę 93/13 konsumentom należy stwierdzić, iż art. 6 tej dyrektywy trzeba uznać za równoważny krajowym przepisom posiadającym w ramach krajowego porządku prawnego rangę bezwzględnych przesłanek procesowych.

81. Wreszcie, w odróżnieniu od rządu słowackiego, Komisja uważa, że wyrok w sprawie CA Consumer Finance³⁹ jest w kontekście niniejszej sprawy istotny.

³⁷ Wyrok z dnia 18 grudnia 2014 r. (C-449/13, EU:C:2014:2464).

³⁸ Wyrok z dnia 17 maja 2018 r. (C-147/16, EU:C:2018:320).

³⁹ Wyrok z dnia 18 grudnia 2014 r. (C-449/13, EU:C:2014:2464, pkt 32).

82. Sąd odsyłający ma zatem wątpliwości co do odpowiedzi, jakiej należy udzielić na pytanie drugie, w świetle trzech kwestii spornych między stronami: roli zamiaru umyślnego w systemach ustanowionych w dyrektywach 93/13 i 2008/48, współistnienia w prawie słowackim obiektywnych terminów przedawnienia oraz znaczenia wyroku CA Consumer Finance⁴⁰.

2. Rola zamiaru umyślnego w systemach ustanowionych w dyrektywach 93/13 i 2008/48

83. Argumenty, jakie Komisja wywodzi z art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13, wydają się opierać na wykładni tej dyrektywy, zgodnie z którą w ustanowionym przez ów akt systemie istnienie nieuczciwego postanowienia umownego implikuje, że przedsiębiorca, który wprowadził to postanowienie do umowy zawartej z konsumentem, działał z zamiarem umyślnym.

84. W art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 niewątpliwie znajduje się kryterium odnoszące się do dobrej wiary (lub raczej do jej braku). Jednakże kryterium to w żaden sposób nie służy odzwierciedleniu zjawisk psychologicznych, które towarzyszą zawarciu umowy. Przepis ten odnosi się bowiem do wspomnianego kryterium w celu opisanego rezultatu, do jakiego postanowienie umowne musi prowadzić, aby można je było uznać za nieuczciwe. Zgodnie z brzmieniem tego przepisu postanowienie takie powinno powodować znaczącą nierównowagę stojącą w sprzeczności z wymogami dobrej wiary.

85. Nie chodzi tu zatem o kryterium o charakterze subiektywnym, lecz kryterium obiektywne⁴¹. Wykładnia ta jest zgodna z motywem szesnastym dyrektywy 93/13, który kładzie nacisk na obiektywne elementy oceny wymogu dobrej wiary⁴². Trybunał wielokrotnie orzekał w tym duchu, że w odniesieniu do tego wymogu sąd krajowy musi sprawdzić, czy przedsiębiorca traktujący konsumenta w sposób sprawiedliwy i słuszny mógłby racjonalnie spodziewać się, iż konsument ten przyjąłby takie postanowienie w drodze negocjacji indywidualnych⁴³.

86. Prawdą jest również, że art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 stanowi, iż wszelkie nieuczciwe postanowienia nie były indywidualnie negocjowane. Stąd wniosek, że włączenie nieuczciwego postanowienia do umowy oraz treść tego postanowienia nie podlegają kontroli konsumenta. Można oczywiście argumentować, że oba te elementy podlegają w związku z tym wyłącznej kontroli przedsiębiorcy. Jednakże nie można stąd wnioskować, że dyrektywa ta wymaga, aby przedsiębiorca wprowadził nieuczciwe postanowienie do umowy zawartej z konsumentem w sposób umyślny, ani że ustanawia takie domniemanie.

40 Wyrok z dnia 18 grudnia 2014 r. (C-449/13, EU:C:2014:2464).

41 Zobacz także P. Mikłaszewicz, Komentarz do art. 385¹ k.c., w: K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 26, Warszawa, Legalis 2020, komentarz do art. 385¹ polskiego kodeksu cywilnego, pkt 10, który wskazuje, że chodzi o „naruszenie dobrej wiary” w znaczeniu obiektywnym.

42 Motyw ten stanowi w szczególności, że ocenę nieuczciwego charakteru postanowień umownych, zgodnie z wybranymi ogólnymi kryteriami, zwłaszcza w przypadku działalności dotyczącej sprzedaży lub dostaw o charakterze publicznym, zapewniającej usługi o charakterze powszechnym, przy uwzględnieniu solidarności między użytkownikami, trzeba uzupełnić środkami umożliwiającymi dokonanie ogólnej oceny różnych interesów – i to właśnie stanowi wymóg dobrej wiary.

43 Zobacz ostatnio wyrok z dnia 3 października 2019 r., Kiss i CIB Bank (C-621/17, EU:C:2019:820, pkt 50).

87. W systemie ustanowionym dyrektywą 93/13 zamiar zamieszczenia w umowie nieuczciwego postanowienia lub stworzenia znaczącej nierównowagi ze szkodą dla konsumenta jest pozbawiony znaczenia. System taki wzmacnia ochronę konsumentów, ponieważ wyklucza on jakąkolwiek możliwość rozpoczęcia debaty na temat tego, czy przedsiębiorca ponosi winę do celów art. 6 tej dyrektywy albo czy ewentualnie uda mu się obalić domniemanie ustanowione przez tę dyrektywę⁴⁴. Odpowiedzialność przedsiębiorcy należy bowiem uznać za odpowiedzialność obiektywną z samego tylko powodu zastosowania nieuczciwego postanowienia.

88. Ponadto nawet zakładając, że system ustanowiony przez dyrektywę 93/13 opiera się na założeniu, iż nieuczciwy charakter postanowienia umownego jest uzależniony od winy umyślnej przedsiębiorcy, вина taka w rozumieniu dyrektywy niekoniecznie odpowiadałaby pojęciu „winy umyślnej” w rozumieniu prawa państwa członkowskiego. Tak więc istnienie nieuczciwego postanowienia w rozumieniu rzeczony dyrektywy nie musi oznaczać, że zostały spełnione przesłanki pozwalające na zastosowanie dziesięcioletniego obiektywnego terminu przedawnienia przewidzianego w prawie słowackim.

89. To samo dotyczy art. 10 ust. 2 dyrektywy 2008/48, zgodnie z którym błędne wskazanie RRSO jest niezgodne z tym przepisem, przy czym zamiar przedsiębiorcy nie ma wpływu na prawa przedsiębiorcy ani na prawa konsumenta.

90. W konsekwencji system ustanowiony przez dyrektywę 93/13 nie opiera się na założeniu, że wszelkie nieuczciwe postanowienia umowne wynikają z umyślnego lub w inny sposób zawinionego zachowania przedsiębiorcy. Dyrektywa ta nie wymaga zatem, aby konsument mógł powołać się na szczególny termin przedawnienia stosowany w przypadku bezpodstawnego wzbogacenia o charakterze umyślnym. To samo dotyczy systemu ustanowionego w dyrektywie 2008/48 i nieprawidłowego wskazania RRSO.

3. Współistnienie terminów przedawnienia

91. Rząd słowacki i Komisja kładą nacisk na fakt, że dziesięcioletni obiektywny termin przedawnienia stanowi termin uzupełniający w stosunku do terminu trzech lat. Nie zgadzają się natomiast co do konsekwencji współistnienia tych terminów dla zgodności dłuższego terminu z prawem Unii.

92. Zakładając, że ogólny trzyletni termin przedawnienia rozpatrywany odrębnie nie uniemożliwia w praktyce ani nadmiernie nie utrudnia wykonywania praw przyznanych konsumentom przez prawo Unii⁴⁵, trudno uznać, że wymogów wynikających z zasady skuteczności nie spełnia szczególny dziesięcioletni termin przedawnienia, uzupełniający termin trzyletni.

⁴⁴ Co prawda, w krajowym systemie bezpodstawnego wzbogacenia może być istotny fakt, że konsument lub przedsiębiorca mają świadomość braku podstawy płatności dokonanych przez tego pierwszego. W szczególności system taki może przewidywać, że płatności dokonywane przez osobę, która była świadoma braku podstawy, nie podlegają zwrotowi przez osobę wzbogaconą. Należy jednak zbadać, czy system ten jest zgodny z dyrektywami 93/13 i 2008/48 oraz z ich skutecznością. W przedmiocie problematyki świadomości stron umowy w kontekście nieuczciwych postanowień umownych zob. E. Łętowska, *Kwalifikacje prawne w sprawach o sanację kredytów frankowych – da mihi factum dabo tibi ius. Stanowisko przygotowane dla Forum Konsumentckiego, działającego przy RPO*, [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Prof.](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Prof._Ewa_Lętowska_Kwalifikacje_prawne_w_sprawach_o_sanację_kredytów_frankowych_da_mihl_final_29.06.20.pdf)

[_Ewa Łętowska_Kwalifikacje_prawne_w_sprawach_o_sanację_kredytów_frankowych_da_mihl_final_29.06.20.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Prof._Ewa_Lętowska_Kwalifikacje_prawne_w_sprawach_o_sanację_kredytów_frankowych_da_mihl_final_29.06.20.pdf), s. 17. W każdym razie w niniejszej sprawie problematyka ta nie wchodzi w grę, w szczególności z tego powodu, że analiza drugiego pytania ma miejsce tylko wtedy, gdy trzyletni obiektywny termin przedawnienia zostanie uznany za zgodny z tymi dyrektywami.

⁴⁵ Zobacz pkt 70–74 niniejszej opinii.

93. Każdy przypadek, w którym powstaje pytanie, czy przepis krajowy jest zgodny z zasadą skuteczności, należy bowiem rozpatrywać z uwzględnieniem miejsca danego przepisu w całości procedury, jej przebiegu i jej cech szczególnych, przed różnymi organami krajowymi. W ramach kontroli przestrzegania tej zasady należy wziąć pod uwagę wszystkie zasady dotyczące terminu przedawnienia⁴⁶. Zgodnie z tą linią rozumowania w ramach takiej kontroli nie można pominąć faktu, że chodzi o termin przedawnienia uzupełniający względem ogólnego terminu przedawnienia, którego zgodność z zasadą skuteczności została zbadana.

94. Ponadto wbrew temu, co twierdzi Komisja, charakter i waga interesu publicznego leżącego u podstaw ochrony, jaką dyrektywa 93/13 zapewnia konsumentom, nie mogą podważyć stwierdzenia, zgodnie z którym jest mało prawdopodobne, aby szczególny dziesięcioletni termin przedawnienia – uzupełniający termin trzyletni, który jest zgodny z zasadą skuteczności – nie spełniał wymogów wynikających z tej zasady. O ile zamiar przedsiębiorcy co do jego wzbogacenia jest pozbawiony znaczenia z punktu widzenia prawa Unii⁴⁷, o tyle należy uznać, że prawo Unii nie wymaga w odniesieniu do umyślnego wzbogacenia, aby konsument mógł powołać się na szczególny termin przedawnienia, dłuższy niż ogólny termin przedawnienia.

4. Istotność wyroku *CA Consumer Finance*

95. W wyroku *CA Consumer Finance*⁴⁸ Trybunał orzekł, że dyrektywa 2008/48 stoi na przeszkodzie przepisom krajowym, zgodnie z którymi ciężar dowodu w zakresie niewykonania obowiązków przewidzianych w jej art. 5 i 8 (dostarczenie informacji przedumownych i ocena zdolności kredytowej konsumenta) spoczywa na konsumencie, z tego względu, że takie uregulowanie narusza zasadę skuteczności. Trybunał zauważył bowiem, po pierwsze, że konsument nie dysponuje środkami umożliwiającymi mu udowodnienie, że kredytodawca nie wykonał tych obowiązków. Po drugie, Trybunał wskazał, że skuteczność korzystania z praw przyznanych przez tę dyrektywę zapewniają przepisy krajowe, zgodnie z którymi kredytodawca jest, co do zasady, zobowiązany do wykazania przed sądem prawidłowego wypełnienia tych obowiązków⁴⁹.

96. Przede wszystkim należy zauważyć, że w wyroku *CA Consumer Finance*⁵⁰ kontekst, w jakim pojawił się problem prawny ciężaru dowodu, był odmienny od kontekstu niniejszej sprawy. Podobnie jak w wyroku *OPR-Finance*⁵¹, analizowanym pokrótce w pkt 61 niniejszej opinii, chodziło o powództwo wytoczone przez przedsiębiorcę przeciwko konsumentowi.

97. Następnie należy stwierdzić, że problem prawny dotyczący ciężaru dowodu, który był przedmiotem tego wyroku, dotyczył zaniechań przedsiębiorcy, które mogły stanowić podstawę powództwa konsumenta lub zarzutu podniesionego z urzędu przez sąd krajowy. Natomiast umyślny charakter działań przedsiębiorcy jest pozbawiony znaczenia w systemach ustanowionych w dyrektywach 93/13 i 2008/48, w zakresie, w jakim ta ostatnia dotyczy nieprawidłowego wskazania RRSO.

98. Na wypadek, gdyby Trybunał uznał, że trzyletni obiektywny termin przedawnienia, taki jak będący przedmiotem pytania pierwszego, nie stanowi problemu z punktu widzenia zasady skuteczności w okolicznościach takich, jak okoliczności niniejszej sprawy, proponuję uznać, że generalnie zasada ta nie stoi również na przeszkodzie dziesięcioletniemu obiektywnemu terminowi przedawnienia, uzupełniającemu termin trzyletni, takiemu jak ten, który jest przedmiotem pytania drugiego.

⁴⁶ Zobacz też pkt 67 niniejszej opinii.

⁴⁷ Zobacz pkt 83–90 niniejszej opinii.

⁴⁸ Wyroku z dnia 18 grudnia 2014 r. (C-449/13, EU:C:2014:2464).

⁴⁹ Wyrok z dnia 18 grudnia 2014 r., *CA Consumer Finance* (C-449/13, EU:C:2014:2464, pkt 27, 28).

⁵⁰ Wyroku z dnia 18 grudnia 2014 r. (C-449/13, EU:C:2014:2464).

⁵¹ Wyroku z dnia 5 marca 2020 r. (C-679/18, EU:C:2020:167, pkt 36).

99. Jednakże, bez uszczerbku dla powyższych dodatkowych uwag dotyczących pytania drugiego, podtrzymuję stanowisko, które przedstawiłem w pkt 74 niniejszej opinii.

V. Wnioski

100. W świetle powyższych rozważań proponuję, aby Trybunał udzielił następującej odpowiedzi na pytania prejudycjalne pierwsze i drugie zadane przez Krajský súd v Prešove (sąd okręgowy w Preszowie, Słowacja):

Zasada skuteczności stoi na przeszkodzie uregulowaniu krajowemu lub jego wykładni, zgodnie z którymi trzyletni termin przedawnienia, mający zastosowanie do roszczeń o zwrot na podstawie postanowień umownych uznanych za nieuczciwe w rozumieniu dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich lub na podstawie postanowień umownych sprzecznych z wymogami określonymi w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/48/WE z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylającej dyrektywę Rady 87/102/EWG, rozpoczyna swój bieg z chwilą rzeczywistego bezpodstawnego wzbogacenia.